

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ВИГІД І ВИТРАТ У ВИРОБНИЦТВІ ЗЕРНА

INSTITUTIONAL FACTORS FORMATION BENEFITS AND COSTS IN THE PRODUCTION OF GRAIN

Материнська О.А.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри аналізу та статистики,
Вінницький національний аграрний університет

В даній статті розглянуто основні інституційні чинники, від яких залежить ефективне виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах. Охарактеризована роль держави у розвитку інституційного забезпечення ефективного виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами. На основі проведених досліджень визначено системні проблеми розвитку вітчизняного агропромислового виробництва.

Ключові слова: інституції, інноваційний розвиток, інституційна система, ринок, зерно, вигоди, витрати, ефективність, виробництво.

В данной статье рассмотрены основные институциональные факторы, от которых зависит эффективное производство зерна в сельскохозяйственных предприятиях. Охарактеризована роль государства в развитии институционального обеспечения эффективного производства зерна сельскохозяйственными предприятиями. На основе проведенных исследований определены системные проблемы развития отечественного агропромышленного производства.

Ключевые слова: институты, инновационное развитие, институциональная система, рынок, зерно, выгоды, расходы, эффективность, производство.

The article considers the main institutional factors, on which depends an effective grain production at agricultural enterprises. A role of the state in the development of institutional support of effective grain production by agricultural enterprises is characterized. Systemic problems of the national agribusiness are determined on the basis of conducted research.

Keywords: institutions, innovative development, institutional system, market, grain, benefits, costs, efficiency, production.

Постановка проблеми. Зернове господарство визначає рівень розвитку аграрного сектору економіки України й має виняткове значення як у харчуванні населення, так і у впливі його на розвиток тваринництва.

Виробництво зерна завжди було пріоритетом розвитку аграрного сектора економіки держави, але протягом останніх років ситуація на світовому ринку зерна різко змінилася. Збільшення споживання зерна на продовольчі потреби у країнах, що розвиваються, а поряд з цим – переорієнтація виробництва з продовольчих цілей на біоенергетику – призводить до підвищеного попиту на зерно, що ставить його в ранг стратегічної продукції.

Ефективне виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах залежить від багатьох чинників, але в умовах конкурентного ринку провідна роль належить інституційному забезпеченню. Зазвичай певне інституційне забезпечення функціонування господарського механізму аграрного сектору і сільськогосподар-

ських підприємств у виробництві зерна сформоване. Але, як показують наукові дослідження і експертні аналітичні оцінки, воно не відповідає інтересам переважної більшості суб'єктів господарського обміну. Тобто для одних, зокрема великих інтегрованих в інші галузі структур, інституційне забезпечення щодо доступу на зовнішній ринок, надання державної підтримки, є особливо прийнятним, а для малого та середнього бізнесу не забезпечує об'єктивності ринкового обміну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових працях деякі сучасні економісти розглядають питання ефективності діяльності підприємств аграрного спрямування, зокрема і вплив основних чинників на процес формування вигід і витрат. А саме, П.Т. Саблук [1] розглядає стан розвитку інститутів власності, ринку, ціни та ін., О.Г. Шпикуляк глибоко розкриває особливості й проблеми формування інститутів ринку в аграрній сфері [2; 9]. Що стосується основних проблем інституціонального забезпечення інно-

ваційної діяльності в аграрному виробництві, то вони представлені в дослідженнях М.Й. Маліка [3], І.В. Чикало [4], Л.І. Курило, О.В. Шаніна та ін. Актуальним є дослідження О.М. Супрун [5], де висвітлено причини, що зумовлюють кризову ситуацію в агропромисловому виробництві, а саме – втрата функцій державного управління за найважливішими напрямками його функціонування. У своїй монографії О.О. Мороз [6] розглядає теоретико-методологічні основи моделі інституціонального розвитку аграрної економіки України.

Розвиток ринку зерна як всеохоплюючого механізму формування ефективності його виробництва сільськогосподарськими підприємствами в сучасному вигляді характеризується інституційною недосконалістю. Тому слід наголосити на тому, що інституційний механізм перерозподілу вигод і витрат учасників ринкового обміну потребує постійного удосконалення. Суть проблеми в тому, що змінюються інституційні умови функціонування підприємницьких структур-виробників зерна, зокрема під впливом чинників макро-, мезо- і мікросередовища. Перш за все, це стосується питання глобалізації, законодавства і вимог до якості, не конкурентоздатності.

Мета статті. Головною метою дослідження є дослідження інституційних чинників на формування вигод і витрат у виробництві зерна, розкрити основні інституційні детермінанти стимулювання виходу зернового господарства на якісно новий рівень розвитку, надати пропозиції щодо забезпечення інституційних умов сприяння підвищенню доходності зернопродуктового бізнесу і зменшення затрат виробництва.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні необхідно максимально сприяти децентралізації управлінського впливу державних органів на розвиток галузі, адже вона вже стабільно конкурентоздатна, особливо в оцінках конкурентності зернового товару-сировини і на зовнішньому ринку зокрема. В інституційному плані підтримку галузі слід переорієнтувати на непрямі сегменти, перш за все це стосується науково-інноваційного забезпечення.

Регуляції зернового комплексу у розбудові ефективної методології повинні здійснюватися постійно, а головною метою держави в цьому плані вважається оптимізація вигод і витрат на усіх рівнях управлінського, ринкового, а також підприємницького процесу [6, с. 116].

Також держава повинна забезпечити гарантування дотримання законів ринку всіма учасниками продуктового ланцюга, підприємствами, незалежно від їх розмірів та місця в ієрархії галузевих зв'язків. Завдяки цьому, на наше переконання, буде забезпечено ефективну взаємодію між державними органами влади (інститутами) та ринковими агентами, при цьому зважаємо на те, що держава є особливим гравцем на ринку.

У розвитку інституційного забезпечення ефективного виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами головна роль належить державі як організації, яка за певних умов може мати ринкову владу, тобто втручатися допустимими методами у господарський процес галузі.

У забезпеченні розвитку інститутів аграрного ринку держава повинна враховувати: рівень соціально-економічного розвитку села; законодавчі норми; норми ментальності; рівень трансакційних витрат; особливості розподілу інформації між учасниками ринкового процесу; засади міжсекторного партнерства [2, с. 521].

Проте в цьому ракурсі розгляду питання слід сформулювати і впровадити на практиці таку систему інституційних норм, які б унеможливили надмірну ринкову владу держави й особливо безпосереднє втручання у внутрішньогосподарську діяльність підприємств-виробників зерна. В заданому ракурсі розвитку інституційного забезпечення ефективного виробництва зерна, в концептуальному плані і з наступним втіленням у практику необхідно:

– визначити допустимі рамки, роль та мету державного втручання в економічну діяльність підприємств-виробників зерна, але в межах наявності проблем із продовольчим забезпеченням населення;

– унормувати інституційно допустимі рамки адміністрування державними органами процесів, які пов'язані з виробництвом-реалізацією зерна;

– визначити принципи втручання держави в економіку в умовах верховенства законів ринку і економічного регулювання як інструменту державного управління.

Формування інституціонального середовища розвинутого ринкового господарства означає зміну системи соціальних цінностей і, в першу чергу, спонукальних мотивів поведінки частини суспільства. В ринковій трансформації це означає зміну мотиву споживання на мотив отримання прибутку [8].

Розвиток інституційного забезпечення повинен забезпечити вихід зернового господарства на якісно новий рівень розвитку, стати інституційною передумовою утримання позицій, які галузь зайняла в останні 3 роки, сприяючи розумному зростанню її економіки. Необхідно інституційно стимулювати переробку зерна, використання його в тваринництві, що забезпечуватиме формування запасу міцності усього агрокомплексу країни, а також створення значно більшої доданої вартості. Серед інституційних факторів зазначеного слід виділити:

1) програми бюджетної підтримки вітчизняних товаровиробників, більше половини яких перебувають зараз у скрутному становищі;

2) становлення функціональної ринкової інфраструктури переробки, зберігання, транспортування зерна;

3) політика стимулювання попиту на зерно та продукти його переробки;

4) розробка і впровадження національно-прийняттого механізму ціноутворення на зерно, який був би підтримувальним, зокрема, для малих підприємств;

5) активізація кооперативних зв'язків виробників зерна та інших учасників зернопродуктового підкомплексу.

Удосконалена інституційна система повинна в обов'язковому плані сприяти поліпшенню інвестиційного клімату розвитку зернопродуктового бізнесу. Важливим її сегментом вважаємо прийняття спеціальних державних програм і забезпечення їх обов'язкового виконання з повним фінансуванням, нормативно-правовим полем. Інституційний аспект ефективного розвитку виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами має включати вдосконалення податкової та кредитної політики, систем ціноутворення, стимулювання інноваційного розвитку та впровадженні інновацій, а також формування механізму взаємодії держави і господарських структур винятково на ринкових засадах.

Розвиток інституційного забезпечення безперечно повинен відбуватися у контексті створення стимулів для розвитку переробних галузей-споживачів зерна і галузі тваринництва зокрема. Це можуть бути інститути й інституційні норми з підтримки виробників зерна, які започатковують та розвивають тваринницьку галузь, спрямовуючи зерно не на експорт як сировину, а на корми, зміцнюючи таким чином продовольчу безпеку в аспекті виробництва продовольства тваринного походження.

Також вважаємо за необхідне наголосити на необхідності усунення, перш за все, макроекономічних інституційних проблем функціонування ринку зерна. Зокрема, слід усунути системні проблеми розвитку вітчизняного агропромислового виробництва, які вирішальним чином визначають соціально-економічний ефект господарського обміну в зернопродуктовому підкомплексі серед таких проблем:

1) часте адміністрування в управлінні з боку держави [9, с. 9];

2) проблеми в системі формального закріплення прав на оренду земельних ділянок;

3) невизначеність щодо термінів і умов запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення;

4) катастрофічне зменшення бюджетної підтримки виробників;

5) падіння цін на зерно та нестабільність внутрішнього ринку зернових культур;

6) низький рівень дохідності зерновиробництва в силу перевищення динаміки зростання вартості ресурсів виробництва під динамікою зростання реалізаційних цін на зерно;

7) відсутність ефективного механізму захисту інтересів виробників зерна щодо пере-

розподілу вартості в маркетинговому ланцюгу [9, с. 9].

Позиціонування зазначених проблем, усунення яких є фундаментальним чинником підвищення соціально-економічних ефектів, зумовлено виключною роллю зернового господарства в економіці аграрного сектора економіки України. Про це свідчать відповідні оцінюючі параметри галузевої соціально-економічної ефективності зернової галузі.

Стратегічні імперативи функціонування зернового ринку у контексті формування його ефективності, на наше переконання, повинні забезпечити системне усунення деструктивних факторів шляхом стратегічного удосконалення правового, організаційного, економічного, техніко-технологічного, управлінського забезпечення. Наслідком такого удосконалення повинно стати формування конструкції виробничо-ринкової моделі зернового господарства, яка розвивалася б за принципами сталості.

Концепт сталого розвитку зерновиробництва підпорядкований ідеї збалансованості загальнодержавної, галузевої, регіональної і внутрігосподарської політики, яка спрямована на збереження навколишнього середовища й природного ресурсного потенціалу галузей та виробництв в контексті задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Зернова галузь чи не найбільшою мірою підпадає під необхідність досягнення сталості в перспективі й для формування результативних ознак ефективності. А в перспективному вимірі – сталості зернового ринку; необхідно здійснювати відповідну інституційну політику, яка має бути позиціонована і розмежована за структурно-функціональними складовими результуючими ознаками.

Досягнення згаданих цільових орієнтирів концепції сталого розвитку зернового ринку можливе за рахунок збалансованості інтересів учасників продуктового ланцюга за схемою складових – «виробництво-розподіл-обмін-споживання». Функціональними учасниками є: виробники зерна, інфраструктура ринку, споживач, кожен з яких має власний інтерес від участі у цьому процесі. Збалансування інтересів позиціонується нами у контексті матеріального задоволення потреб кожного з цих учасників і забезпечення відповідальності активів та виробничої системи без шкоди навколишньому природному, соціальному середовищу.

Аграрна державна політика повинна бути направлена на стимулювання малих та середніх за розмірами виробництва сільськогосподарських товаровиробників [3, с. 91]. Поліпшення функціонування може формуватися для ринку різними засобами:

1. підвищенням ефективності та зниженням трансакційних витрат по всьому ринку;

2. підвищенням можливості передбачати та реагувати на зміни в попиті та пропозиції, ціні, конкуренції тощо;

3. законодавче регулювання земельно-майнових і орендних відносин, земельного ринку, іпотечного кредитування [10, с. 258];

4. підвищенням дохідності всіх учасників ринку;

5. антимонопольним регулюванням, впровадженням заходів фінансової стабілізації та податковим регулюванням [10, с. 258].

Саме тому основною задачею являється спосіб ідентифікації (відбору, виявлення) та здійснення (реалізації) політики втручання чи регулювання для більш ефективного стимулювання розвитку як в окремих сегментах ринку, так і ринку загалом. Ці методи конкретного сегменту, чи всього ринку того чи іншого продукту, потребують того, щоб бути не тільки важливими для існування та розвитку учасників ринку, а також мати об'єктивні можливості для підтримки як економічного, так і організаційного, інституційного та інших напрямів росту.

На нашу думку, майже всі господарства населення, малі та нові підприємства, частина наявних підприємств, не розуміються на основних вимогах ринку, ринкової структури, системи, будови, відсутність знань про те, як функціонує ринкова система, в якому правовому полі вона діє, та й загалом відсутність або отриманням недостовірної інформації відносно умов ринку, цін та методів ціноутворення, якості продуктів тощо. Зазвичай вони володіють певними зовсім невеликими знаннями та досвідом у комерційних переговорах, та практично не визнають здатність їх впливати на умови їх діяльності на ринку.

Удосконалення регуляторного механізму в аграрній сфері не завершено, тому створення ринкових інститутів повинно тривати і в майбутньому, адже саме вони у будь-якому стані є ключовими факторами формування попиту і пропозиції на аграрний товар, а також соці-

ально-економічного розвитку підприємств та інноваційно-інвестиційної діяльності [5, с. 132].

Розвиток інституційного забезпечення ефективності виробництва зерна є проявом загальноекономічної політики, яка повинна реалізуватись державою щодо ринку як середовища взаємодії економічних агентів, у якому найбільшою мірою проявляються функції інститутів. Тому пропонуємо концепт удосконалень, які сприятимуть забезпеченню інституційної спроможності ринку, а значить, його інституційну ефективність щодо виробників зерна. Всупереч наявним зв'язкам, ми використовуємо схему, яка змінює існуюче управління ринковим ланцюгом, що відображає отримання доходів на ринку уздовж первинного ланцюгу між первинними виробниками, замість того, який існує нині, отримання прибутку розпочинається в протилежному напрямі руху продукції по ринковому ланцюгу. Тобто, лівову частку від вартості продукції отримує саме виробник, а не посередник, оптовик, та інші учасники ринку, які безпосередньо не беруть участь у виробництві тієї продукції (рис. 1).

Цей спосіб дає уявлення про ринковий процес та сформований навмисно для сприйняття, використовуючи попит як основний інформаційний інструмент, який служить сигналом для первинних виробників, що дає певну інформацію, що виробляти, як та скільки. Це приведе до поліпшення способів ринкової координації, зв'язку та ринкових операцій, для збільшення нарощування прибутку саме первинних виробників, які, зазвичай, знаходяться в кінці ринкового ланцюга, а інколи повністю відсутні.

Висновки. Підводячи підсумок, можна стверджувати, що інститути ринку є ефективним інструментом для можливостей дрібних товаровиробників (фермерів, господарств населення) та інших економічних суб'єктів ринкового

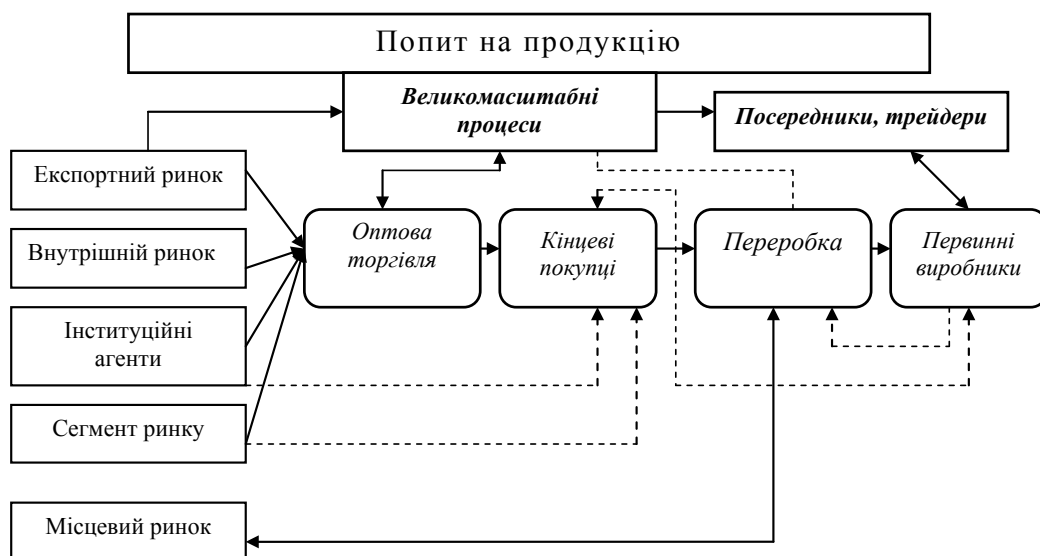

Рис. 1. Ринкові актори (агенти) та зв'язок їх в ринковому ланцюгу

середовища, отримувати відповіді на системні та активні зміни конкурентного середовища та нових викликів та сигналів ринку.

Ефективна інституційна система сприяння ефективному виробництву зерна сільськогосподарськими підприємствами – це та, яка забезпечить інституційні умови сприяння підвищенню доходності зернопродуктового бізнесу і зменшення затрат виробництва, створення середовища для залучення інновацій та інвестицій.

У розвитку інституційного забезпечення ефективного виробництва зерна слід дотримуватися таких принципів:

1) системного врахування інтересів виробників і особливостей національного аграрного виробництва;

2) наукової обґрунтованості у виборі інструментарію регулятивного впливу на господарські процеси;

3) недопустимості прямого втручання у внутрішньоорганізаційну господарську діяльність виробників зерна та інших учасників зернопродуктового ланцюга;

4) культивування засад конкурентного доступу до ресурсів та послуг, а також державної підтримки для усіх без винятку виробників.

Пропонуючи приведену сукупність заходів розвитку інституційного забезпечення розвитку виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами, вважаємо за необхідність роз-

робки основ науково-обґрунтованих методичних положень оцінки його результативності в концептуальному плані.

В заданому аспекті вирішення піднятої проблеми слід обов'язково звернути увагу на те, що інституційні детермінанти формування ефективності виробництва зерна у своїй сукупності є одними з визначальних факторів формування середовища господарських взаємодій. Підприємницькі структури підпадають під вплив інституційних чинників, які значною мірою зумовлюють ефекти, а значить результати, тому у запропонованих концептуальних положеннях розвитку інституційного забезпечення функціонування виробництва зерна ми звертаємо увагу на їх ефективність. З цього приводу позиціонування чинників вирішення піднятої проблеми в загальному ракурсі, об'єктивною є необхідність звернути увагу на інституційну ефективність, адже виробнича система зернопродуктового комплексу вітчизняних підприємницьких утворень, як будь-яка інша, сконструйована на базі визнання необхідності сприяння раціональному використанню ресурсів. Вирішення проблеми в заданому ракурсі є головна детермінанта політики стимулювання формування системи продукування зернового товару усіма учасниками, що вважаємо прерогативою подальших досліджень, зокрема, що стосується удосконалення системи перерозподілу вигод і витрат економічних агентів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С. 3–10.
2. Шпикуляк О.Г. Проблеми формування інститутів ринку в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. – 2010. – Випуск 7 (25). Ч. 3. – С. 516-522.
3. Малік М.Й. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 4 – С. 86.
4. Чикало І.В. Інституційне забезпечення функціонування ринку землі в Україні / І.В. Чикало. // Економіст. – 2013. – №3. – С. 29–31.
5. Супрун О.М. Інституційні фактори та механізми регулювання аграрного виробництва й ринку / О.М. Супрун. // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – №4. – С. 131–135.
6. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України : моногр. / О.О. Мороз. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2006. – 438 с.
7. Материнська О.А. Удосконалення механізму регулятивного та інфраструктурного забезпечення виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами / О.А. Материнська // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси: зб. наук. праць / Луцький національний технічний університет. – 2015. – Вип. 12(2). – С. 109-118.
8. Мельникова В.І. Національна економіка: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
9. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ек. наук / О.Г. Шпикуляк – Київ, 2010. – 36 с.
10. Сапич В.І. Інституційні фактори ефективності використання сільськогосподарських угідь / В.І. Сапич, Н.М. Сапич. // Бізнес Інформ. – 2016. – №2. – С. 254–262.